

Gostioničarstvo i turizam

Ugostiteljstvo je u hrvatskom gospodarstvu imalo dugu tradiciju, jer su se hrvatske zemlje nalazile još u srednjem vijeku na prometnim putovima kojima su prolazili trgovci i razni putnici. Bile su to gostionice često uz njih i konačišta za ljude i njihovu stoku. Krajem XIX stoljeća i poslije Prvog svjetskog rata pojavom većih pokretljivosti putnika u turističke svrhe gostioničarske djelatnosti su proširene pa se javlja potreba za razvrstavanjem gostioničarske djelatnosti i nove privredne djelatnosti šireg obima-turizma. Gostioničarstvo se javlja kao posebna vrsta trgovine jelima i pićem. No i u tom djelu ugostiteljske djelatnosti u 20-tim i posebno u 30-im godinama dolazi do razvrstavanja djelatnosti na one koji trguju pićima i koji uslužuju hranu-restorane. Te se promjene učvršćuju posebno u 30-tim godinama nakon donošenja zakona o radnjama koji je definirao prodavaonice po njihovoj djelatnosti. O složenosti tih odnosa ilustrativan je Izvještaj zagrebačke Trgovačko obrtničke komore iz 1934. slijedeće «Komora je o tom važnom pitanju najprije provela pismenu anketu, a zatim i usmenu konferenciju, kojoj su prisustvovali uz vječnike gostioničare, i predstavnici dvaju zagrebačkih udruženja ugostiteljskih radnji. Do sporazumnog gledišta na toj konferenciji nije došlo, jer su delegati Udruženja gostiteljskih radnja na području trgovačko industrijske komore u Zagrebu stali na stanovište da bi se imalo dozvoliti krčmama u mjestima gdje nema gostiona davanje hladnih jela bez ograničenja, a od toplija jela samo neka jednostavnija, dok se Udruženje ugostiteljskih radnja tražilo za krčme da one mogu davati sve vrste hladnih jela, a od toplih jela sve ono što trebaju siromašni slojevi pučanstva. Obzirom na ovu razložnost gledišta iznijela je Komora to pitanje pred Ugostiteljski odsjek, koji je donio zaključak da se u gradovima komorinog područja može dozvoliti krčmama izdavanje samo nekih vrsta hladnih jela, a od toplih jela samo jaja i kobasice. U ostalim mjestima komornog područja, dakle u područjima koji nisu gradovi, treba krčmama dozvoliti davanje hladnih jela bez ograničenja, a od toplih samo jednostavnija jela. Komora je taj zaključak priopćila Kr. banskoj upravi, ali na još

nije donijela zaključak.» Taj problem koji je u biti bio sukob između uobičajenih ranijih posluživanja u gostionicama sada je bio sporan, jer su uz krčme u gradovima otvarani i restorani kao zasebne uslužne radnje. Problem je ostao do kraja ne razrušen i u narednim godinama.

Iako je sužena djelatnost ugostiteljskih radnji u 20-tim i 30-tim godinama njihov broj je znatno porastao i po vrstama usluga kao i broj ugostiteljskih radnji te ih je 1938 godine prema godišnjem izvještaju na području zagrebačke TOK 6.012 od čega 74 hotela, najviše u Zagrebu-12. Ugostiteljskih radnji bilo je više vrsta: hoteli, restorani, svratišta ili konačišta, gostionice, kavane, pansioni, bufeti, narodne kuhinje, krčme, pečenjare. Najviše je bilo krčmi-6.492., a i njih je bilo najviše u Zagrebu.

Turizam se javlja kao posebna privredna djelatnost početkom XX stoljeća najprije u Italiji i Švicarskoj da bi poslije rata u 20-tim i 30-tim godinama naglo razvijao pa je u Parizu osnovan Savez međunarodnog turizma, u Hagu su organizirani turistički kongresi, a u većini evropskih glavnih gradova i turistički uredi.

U hrvatskim pokrajinama su prvi zakonski preduvjeti za razvoj turizma bili navedeni u Zdravstvenom zakonu iz 1906 kojim su definirani uvjeti za određena mjesta i objekte koji se mogu označiti kao mineralna vrela, lječilišta-morska ili klimatska. Također je u lječilištima bilo «lječilišno povjerenstvo» kao i boravišne pristojbe. Već 1908 godine u «toplice i mrzlice» ubrojene su u slijedeće: Topuske, Varaždinske, Krapinske, Stubičke, Sutinske te kao turistička mjesta i Karlovac, Samobor i Krapina u kontinentalnoj Hrvatskoj. U toplicama je bilo nekoliko tisuća gostiju, posebno u Varaždinskim. Nakon državnog ujedinjenja usvojeni su novi zakoni kojima su regulirane različite destinacije turističkih mjesta i lječilišta.

U Zagrebu je već 1920. osnovano društvo za promet stranaca i ono je već iste godine sazvalo kongres i na njega pozvalo predstavnike svih jugoslavenskih kupališta, ljetovališta i

zdravilištva. Nakon toga je upućen zahtjev na Ministarstvo saobraćaja da u njemu djeluje poseban odjel za turizam, što je već slijedeće godine i osnovano te je 1926 pristupio međunarodnoj turističkoj organizaciji kao njen redovni član. Na državnoj razini je osnovan Savez kupališta, banja, lječilišta, ljetovališta i lječilišta Jugoslavije te zvanični turistički biro kraljevine Jugoslavije, koji je imao svoje podružnice u većini evropskih prijestolnica. Godine 1928. održan je u Sarajevu peti kongres Društva saveza kupališta, banja, ljetovališta i zdravilištva na kojem je dograđen sistem organizacije turizma tako da je za svaku banovinu osnovan posebni savez te je svaka banovina imala Odsjek za turizam sa stručnim referentom i inspektorom za hotele. Iste godine je na konferenciji u Crikvenici osnovan i Jadranski hotelijerski savez. Sjedište Saveza smješteno je u Slit te je njegovom djelovanju pripalo organiziranje stručnih škola za hotelijersko zapošljavanje. Iste godine je održan i sastanak splitskog turističkog društva s njemačkim iz Drezdena za priliv njemačkih turista na Jadran, a takvo društvo je osnovano i u Londonu u Velikoj Britaniji. Osnovan je i posebni časopis Jugoslavenski turizam kao zajednički sa Savezom kupališta... i Centralnog ureda za propagandu Jadrana

Godine 1931 po Zakonu o radnjama klasificirani su i hoteli prve i druge klase, a to je već bila kategorija turizma koji u 20-tim, a posebno tridesetim godinama, postaje važna privredno samostalna djelatnost. Da bi se turizam što više udomaćio u svim sredinama, posebno onima s turističkim potencijalom, osnivani su i mjesni turistički odbori. 1933. obznanjen je Pravilnik a unapređenje turističkih mjesta, krajeva i banja važnih za turizam na području Savske banovine sa ciljem da u turističkim mjestima promiču promet stranaca, a 1936. i uredba po kojoj je u svakoj gradskoj općini osnivan «gradski turistički odbor». Također je obznanjen i pravilnik o djelovanju tih odbora s vrlo velikim dijapazonom djelatnost :» ...da svaki turistički odbor obrazuje posebni fond za unapređenje turističkih interesa svojeg područja, da predloži općini izvađanje javnih radova javnog karaktera i da nadležnim vlastima stavlja prijedloge u pogledu izrađivanja relacionih planova, uređenja cesta vađenje vodovoda, kanalizacije, mjesnog osvjetljenja, uređenja

obale, parkova šetališta, putova. Osim toga spada u zadatak turističkih odbora da stavlja prijedloge nadležnim općim upravnim vlastima glede propisivanja maksimalnih cjenovnika, da se staraju oko podizanja i nadziranja turističkih domova i da se staraju oko modernizacije ugostiteljskih poduzeća, da čuvaju turističke važne građevine i historijske spomenike, da čine turističku propagandu putem štampe, da vode statistike posjetilaca i da uopće svojim radom unapređuju i podižu turističke interese svoga mjesta.» Bila to velika zadaća općinskih i gradskih turističkih odbora a i njihov sastav je bio vrlo šarolik:» Što se tiče ustrojstva turističkog odbora u seoskim općinama to se oni sastoje od predstavnika općine, koje određuje općinska uprava, iz krugova općinskih odbornika, zatim predstavnika tehničke, sanitetske, poljoprivredne, šumarske, prosvjetne i veterinarske struke nadležnog gradskog načelstva, nadalje od predstavnika nadležnog prinudnog udruženja trgovaca i zanatlija iz upravnika mjesnih osnovnih škola, iz općinskih ljekara, a u primorskim krajevima nalaze se u tim turističkim odborima još lučki kapetani nadležne lučke kapetanije. Osim tih virilnih članova uzimati će se u turističke odbore lica koja su zaslužna za unapređenje turističkih interesa dotičnog mjesta, a koja lica postavlja banska uprava, odjeljenje za trgovinu, obrt i industriju.» Ovako široko postavljenog raspoređivanja učesnika u turističkim odborima pokazuje koliko je bio veliki interes za unapređenje turizma, jer bi on trebao zadirati u sve privredne djelatnosti tako bi njih unapređujući i postigao turističke ciljeve.

Na taj način, utječući na skoro sve djelatnosti zahtjevima za poboljšanje rada turističkih ureda, poboljšavano je i djelovanje cijelog gospodarstva. To je posebno u tom času utjecalo na prijevozna sredstva-željeznicu, putove, automobilski pa i avio prijevoz. U Hrvatskoj privredi iz 1937 u članku Naše željeznice u službi turizma pisac članka ing Matija Šneller direktor željezničke postaje Zagreb i predsjednik društva Goranin piše:» Jedno od najvažnijih sredstava za promicanje turizma svakako je dobar i uredan saobraćaj. Željeznice su u prvom redu pozvane da služe turizmu, jer su one kadre da najbrže, najbolje i najudobnije da prevezu veliki broj putnika na određena mjesta. Iako je naš turizam

kao vrelo prihoda još vrlo mlad ,te se je počeo istom razvijati, ipak je od strane naše željezničke uprave zadnjih godina u pogledu turističkog saobraćaja mnogo toga učinjeno. Davanjem povlastica od 50% od normalnih cijena za posjetioce našeg Jadrana i visinskih ljetovališta omogućeno je velikom broju domaćih i stranih turista i putnika da se koriste tom povlasticom i da provedu u našim morskim i visinskim krajevima dio svojeg godišnjeg odmora...Osim toga uvađaju se na blagdane posebni izletnički vlakovi u Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Rogašku slatinu, Hrvatsko zagorje, Split, Celje itd. pa je baš ti popularnim vlakovima, gdje su cijene vrlo snižene, omogućeno svim slojevima pučanstva da se koriste tim putovanjima. Za naša prekrasna plitvička jezera uvest će se ovog ljeta isto takovi izletnički vlakovi samo treba da se spoj stanica Vrhovine sa plitvičkim jezerima uredi što bolje putem dobrih i udobnih autobusa. Dobre veze inozemstva s našim Hrvatskim primorjem i Dalmacijom također već postoje, a željeznička uprava se trudi da ih što prikladnije i što bolje uredi pa su tako ove godine sporazumno s Čehoslovačkom i Austrijom uvedeni svakog tjedna posebni direktni vlakovi iz Praga, Beča i Budimpešte za Split i Sušak...Uređenjem, odnosno novogradnjom stanične zgrade u Sušaku i one u Splitu, te uređenjem zagrebačkog perona, tih za naš razvoj turizma najvažnijih stanica, bit će također riješen jedan vrlo važan problem poboljšanja našeg željezničkog saobraćaja, a ujedno i razvitak turizma...Kako spomenuh željeznička uprava nastoji svim silama današnji željeznički saobraćaj uskladi što više s potrebama razvitka turizma.»¹

Uz željeznički promet nastojalo se osposobiti i cestovni saobraćaj. U tom cilju su najprije sređivani putovi koji su povezivali veće gradove sa susjednim kao na primjer susjedne sa Zagrebom te pojedine relacije u Primorju i Dalmaciji kao na primjer Crikvenicu-Selce, Senj-Karlobag , Senj -Novi te put do Delnica. Zatražena je sređivanja cesta uz Primorje i dalmatinsku obalu tako da se nadograde stare ceste i grade nove. S time je bio povezan i zahtjev za razvoj automobilskog prijevoza pa i ubrzanje

---

¹ Hrvatska privreda, 1937 čl. Naše željeznice u službi turizma.

automobilskog, jer da se tim sredstvima može doprijeti u sve krajeve.

Posebna briga je posvećena pomorskom saobraćaju za prijevoz putnika također u cilju razvoja turizma, naročito za povezivanje otoka s kopnom. Tranzitni promet hrvatskih jadranskih luka imao je višestruku važnost za hrvatsko gospodarstvo, kako za prijevoz tereta iz kopna na otoke i destinacije u drugim morima, tako i za prijevoz putnika pri čemu i za prijevoz turista i po kopnu i moru. U tom svojstvu poticana je izgradnja luka, njihovo povezivanje sa kopnom putem željeznica i cesta i dalje u otočnim destinacijama. Također se u izgradnji prometnica putem kopnenih prijevoznih sredstava utjecalo i na brodarstvo, a preko toga i na brodogradnju. Već 1930. u Jugoslavenskom pomorcu istaknuta je potreba u tranzitu inozemne robe preko jadranskih luka slijedeće: « Prometno političke mjere koje treba svakako poduzeti jesu s jedne strane tarifno političke, a s druge strane izgradnja i osposobljenost naših luka za kvalitativno jači i kvalitetno uredniji promet robe, izgradnja izvjesnih podesnijih željezničkih i ostvarenje potrebnih redovitih parobrodskih veza s inostranstvom.» U tijeku 30-tih godina povećana je brodogradnja kao i broj prijevoznih linija pa je u Jugoslavenskom pomorcu 1935 u članku Plovidbeni red Jadranske plovidbe prikazan opseg te plovidbe:» Gornji Jadranom 1935 ukupno 52 pruge od kojih jedanaest brzih, tri turističke, trideset osam putničko teretnih. Četiri pruge obavljaju službu u inozemstvu, tj u Italiju, Albaniju, Grčku, četrnaest pruga je longitudinalno, tj. spajaju gotovo čitavu obalu, od toga sedam brzih, tri turističke, i putničko teretne, od kojih tri obavljaju službu s inozemstvom. Lokalnih pruga ima u sušačkom okružju devet, od toga dvije brze, u šibenskom okružju dvanaest, a u splitskom sedamnaest od toga dvije brze u dubrovačkom okružju Dubrovačka plovidba...Jadranska plovidba je naše najvažnije parobrodarsko poduzeće, jer vrši službu longitudinalnih pruga i lokalnih pruga u važnijem okružju. Važna je i služba Dubrovačke parobrodarske plovidbe, poradi inozemstva, ali za naš unutrašnji promet je ipak Jadranska plovidba najvažnija i po broju prevaljenih milja u obalnom prometu na prvom je mjestu zato prema stanju Jadranske plovidbe

treba prosuđivati ne samo naše redovne obalne plovidbe općenito nego i stanje privrede na Primorju, a od važnosti je i za opću privredu države, jer je upravo u ovim okružjima, gdje je privreda zaleđa najviše povezana s Primorjem, gdje ima i najboljih željezničkih i cestovnih veza podržava promet Jadranske plovidbe. Jadranska plovidba ima velikih zasluga za razvoj tog prometa, a njezin je udio u razvoju turizma na našem Primorju gotovo neocjenjiv. Pod imenom Jadranske plovidbe ne mislimo samo na Jadransku plovidbu pod tim imenom od nekoliko godina nego i na rad svih onih društava od kojih je Jadranska plovidba nastala. Tu leži rad naših najboljih pomoraca i obalnih privrednika stvoreno sve uz velike žrtve. Jadranske plovidbe udovoljavaju komfornom svjetskom standardu, a uređen je i točan red vožnje, što je važno za razvoj turizma.» . Godine 1938. između Jadranske plovidbe i Dubrovačke plovidbe sklopljen je sporazum o organiziranju brzih i turističkih pruga u proljetnoj, ljetnoj sezoni i uređen poseban red vožnje. U okviru tih nastojanja sagrađeno je u Splitskom brodogradilištu nekoliko luksuznih komfornih turističkih brodova.

Među raznom turističkom ponudom krajem 30-tih godina pokrenuta su i sportsko ribolovna krstarenja pa je zadruža u Omišu nudila dvotjedno krstarenje od Splita do Kotora. Važnost turizma za cijelo gospodarstvo pogotovo u Primorju istaknuto je i u članku Dubrovnik-biser našeg Jadrana iz 1937. u kojem :» bit turizma sastoji se u tome da obuhvaća i unapređuje više privrednih grana», jer donosi dobiti svim saobraćajnim sredstvima, ugostiteljstvu i pomaže prodaji poljoprivrednih proizvoda .Tako turizam pomaže i podiže našeg seljaka i ribara»

U nastojanjima da turizam razvije i osposobi prometnice bilo je i uključivanja avio prijevoza, što je tada bila novina. To se nastojalo postići suradnjom s Aero klubom koji je imao razgranate svoje organizacije. U nekim evropskim zemljama kao Engleskoj, Francuskoj i Holandiji građeni su mali turistički avioni pa se javila potreba i u Jugoslaviji kao i hrvatskim pokrajinama da se grade aerodromi za prihvat turističkih aviona. U Hrvatskoj privredi opisane su potrebe turističkog zrakoplovstva slijedećim :» Kao što

se automobilizam nije mogao razviti bez dobrih putova tako se isto ni avijacija ne može razviti bez aerodroma. Sve moderne države uvidjele su važnost razvoja turističke avijacije, pa nastoje raznim beneficijama da olakšaju privatnicima nabavku turističkih aviona.»² Prihvat takvih aviona prikazan je kao budućnost i traži se izgradnju aerodroma za sve avione pa i turističke.

U cilju razvoja turizma pokrenuta je krajem 30-tih godina vrlo opsežna propaganda. U Jugoslaviji je osnovano i prvo turističko putničko društvo Putnik kao informativni centar za turizam i putovanja po Jugoslaviji. Svi su ti uredi proširili svoju djelatnost na one privredne djelatnosti koje su na neki način doprinosile razvoju turizma kao na pr. prijevoznike i u tom okviru ceste, željeznicu pa i avio prijevoz tada u začetcima. Obuhvaćena su u tim nastojanjima planinarska društva, koje je u Zagrebu osnovano još 1874 te u Osijeku i Sušaku. U tu kampanju koja je pokrenuta za turizam bili su uključeni i Savez izviđača te Ferijalni savez u cilju reklamiranja prirodnih ljepota i izletničkog turizma. Turistički savezi su bili organizirani po banovinama, a u hrvatskim pokrajinama su bili centri u Zagrebu, Splitu i Dubrovniku.

U Zagrebu je gradski turistički ured organizirao Kulturni tjedan kojim je uređen program djelovanja za turizam propagandnim filmom o Zagrebu, o kulturnim priredbama kao i zagrebačkom velesajmu. Organizirani su i tečajevi za turističke vodiče i ukrašavanje balkona cvijećem te tjedan cvijeća. Sa Gradskim poglavarstvom i drugim zainteresiranim privrednicima nastojalo se poboljšati prometne veze sa Zagrebom. Također je predloženo da se cijela zagrebačka gora «Sljeme» proglasi turističkim mjestom kao i lječilište «Brestovac». «Kulturni tjedan» trebao je postati stalna godišnja priredba kao i «Folklorni tjedan» te «Božićni sajam». Za posjetitelje organiziran je i smještaj, djelomice u hotelima, a djelomice u kućnom smještaju pod nadzorom turističkog ureda. Turističke priredbe organizirane su i u drugim mjestima posebno na obali.

---

² Hrvatska privreda 1937, čl .Avijacija i turizam

Značajan i važan propagator turizma bio je Zagrebački zbor-velesajam. Godine 1930 upućen je poziv svim hotelijerskim i gostioničarskim organizacijama da sudjeluju na sajamskoj izložbi «Hotel-kuća-kuhinja». U Hrvatskoj privredi je istaknuto da je « u nekoliko navrata nastojao Zagrebački zbor da prigodom turističkih izložbi promiče ciljeve nošen turizma i propagira promet stranaca. Prošle godine pošlo se je korak dalje i bio je organiziran prvi pokušaj hotelske izložbe.» Svake godine Zagrebački zbor je u okviru svojih priredaba vodio istaknuto brigu o reklamiranju pojedinih turističkih destinacija i prometu stranaca. U članku «Zagrebački zbor kao propagator našeg Jadrana» objavljenom 1938 istaknuta je potreba povezivanja kopnene Hrvatske, posebno Zagreba sa Hrvatskim primorjem i Dalmacijom » U izvršenju ove dužnosti zagrebačke privrede, naročito Zagrebački zbor kao njezin istaknuti predstavnik i posrednik kao najjači propagandni instrument posvećuje kod svake prilike našem Primorju svaku moguću pažnju koliko mu to dozvoljavaju sredstva. Osim redovite turističke propagande kod svakog proljetnog sajma priredio je Zagrebački zbor u nekoliko navrata posebne turističke izložbe za koje je dao izraditi digrame i drugi propagandni materijal primorskih ljetovališta i ljepota»

Zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora nastojala je proširiti turizam na cijelom svojem području gdje god su za to postojali uvjeti. U svojem članku Djelatnost naših komora na polju turizma iz 1937 u Hrvatskoj privredi ističe predsjednik Trgovačko- industrijske komore u Zagrebu da je « Domena zagrebačke komore u provođanju turizma i turističke politike cijelo područje Hrvatskog primorja sa otokom Krkom, Rabom, Pagom i cijeli naš krasni i romantični Gorski kotar».Pri tome ističe primjer razvoja turizma u Dalmaciji «... da cijela Dalmacija ima zahvaliti svoj dominantan položaju na cijelom Jadranskom moru samo propagandi i konstruktivnom radu oko promicanja i poboljšanju turizma.» Ističući da je zadatak komore «briga i skrb oko unapređenja turizma na našem Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru...jer svaki od naših privrednika apsolutno znade od kolike je domene i važnosti ta grana naše privrede baš za naše pasivne

krajeve tj. za Hrvatsko primorje i Gorski kotar.» U tome smislu objavljeno je više članaka u Hrvatskoj privredi o problemima Gorskog kotara u kojima je u okviru turizma razmatrano stanje u tom području s ciljem pokretanja privrednog života na goranskom području. U Delnicama je organizirana turistička konferencija o privredi u Gorskom kotaru i u više referata eminentnih predstavnika Komore istaknuto je da bi turizam trebao dopuniti poljoprivredu i šumarstvo tih krajeva ,jer te privredne djelatnosti nisu dostatne za život Gorana. Oni se godinama iseljavaju i šalju svojim obiteljima pomoć u novcu, a kako je i u inozemstvu gospodarska kriza to ta pomoć izostaje. Stoga je raspravljano kako pomoći goranima razvojem turizma pa je istaknuto « Radovi za unapređenje turizma obavljani su u pojedinim mjestima Gorskog kotara ne samo od skora, već duži niz godina. Bilo je nekoliko privatnih društava, gotovo u svakom mjestu koja su preuzela dužnost da vode brigu o poljepšavanju njihovih mjesta. U krilu ovih društava činilo se je sa skromnim sredstvima, kojima su raspolagali dosta, ali sistematskog, organiziranog i stalnog rada nije bilo i još nema u Gorskom kotaru.» Upravo je briga za razvoj turizma u Gorskom kotaru bila primjer nastojanja da se putem turizma pridigne i gospodarstvo tog kraja tako da su na konferenciji u Delnicama, a i kasnije u Hrvatskoj privredi, isticani gospodarski problemi Gorskog kotara pa je rečeno da «nema potreban broj sposobnih i dobro uređenih ugostiteljskih poduzeća za smještaj posjetilaca, a nema ni ovakvih poduzeća za njihovu opskrbu» i u tom kontekstu i prikaz «Dodirnih točki šumskog gospodarstva i turizma» te « Zaključci poljoprivredne konferencije u Delnicama- Radovi na poljoprivrednoj propagandi, prosvjeti, proizvodnji, stočarstvu i zadrugarstvu»³ Također je istaknuta potreba povezivanja turizma u Gorskom kotaru s turizmom u Hrvatskom primorju.

U okvirima navedenih napisa zadire se u sve sfere gospodarstva od obrazovanja u šumarstvu, poljoprivredi, stočarstvu i voćarstvu pa do savjeta o ustrojstvu tih proizvodnih grana. Tako je načelnik Poljoprivrednog odjeljenja Banske uprave Savske banovine Viktor

---

³ Hrvatska privreda, 1937, navedeni članci

Nemčanin savjetovao «Poljoprivrednu propagandu treba ojačati organiziranjem posebnog privrednog goransko-kotarskog rajona. Taj rajon sačinjavaju srezovi: Čabar, Delnice, Ogulin i Vrbovsko, a središte treba da bude u Delnicama. Planinsko gospodarstvo Savske banovine u Mrzloj vodici ima biti žarište poljoprivrednog napretka u Gorskom kotaru... Na planinskom dobru u Mrzloj vodici treba osnovati poljoprivrednu školu po uzoru na petrinjske i gospićke škole, a u Fužinama (u banovinskoj zgradi) osnovati povremenu domaćinsku školu kako bi se što više proširilo stručno znanje seljaka i domaćica.» U savjetima o biljnoj proizvodnji autor savjetuje «Da obzirom na posebne klimatske prilike Gorskog kotara treba biljnu proizvodnju reorganizirati tako da ona uzmogne makar približno pokriti potrebe prehrane domaćeg pučanstva i stoke. U vez s time mora se racionalizirati proizvodnju stajskog gnojenja da se omogući obrada što većih površina oranica. Kulturi travnjaka treba posvetiti punu pažnju, a što je moguće proizvoditi što više stočne krme u svrhu što ispravnije i jeftinije prehrane stoke konzervirati u silosima. Radi toga potrebno je omogućavati izgradnju gnojišta i silosa bilo izravno pomoću Kraljevske banske uprave pojedincima bilo putem zadrugarstva. Umjesto pšenice treba povećati proizvodnju raži te uvesti dezinfekciju sjemena. Naročitu pažnju treba posvetiti ispravnoj kulturi krumpira kao temeljnoj hrani Gorana.» U stočarstvu također autor predlaže odabir uzgoja stoke prikladne tim krajevima - crveno govedo, zatim napredak ovčarstva, pčelarstvo i peradi, te posvetiti pažnju mljekarstvu putem zadrugarstva i uz mljekarstvo i svinjogojstvo. Savjetuje i o voćarstvu i povrtlarstvu u onim krajevima gdje Gorskog kotara za koje postoje uvjeti. Zanimljivo je da autor ističe i sportski ribolov « kao naročito važnoj privrednoj grani za unapređenje turizma u Gorskom kotaru». Tako je na konferenciji Trgovačko industrijske komore u Delnicama u okviru nastojanja za razvoj turizma u Gorskom kotaru prikazan i plan potreba razvoja cjelokupnog gospodarstva u Gorskom kotaru i bio primjer suradnje i uloge turizma s ostalim privrednim djelatnostima kraja u kojem se želi razviti turizam. Slične su analize krajem 30-tih godina sastavljane i za druge turističke destinacije, ali je skori rat omeo sve te planove.

U agitaciji za razvoj turizma nastojalo se ukazati na prirodne ljepote pojedinih destinacija kao i kulturne značajke pojedinih mjesta njihov umjetnička obilježja i spomenika. U isticanju prirodnih ljepota posebno je poklonjena pažnja prikazu Plitvičkih jezera te pokrenuto uređenje njihovih okoliša, kao i više mjesta uz Jadransku obalu. U tim nastojanjima prikazivane su i umjetničke i arhitektonske ljepote pojedinih posebno primorskih gradova kao na pr. Dubrovnika, koji je već i tada bio među najprestižnijim turističkim odredištima.

Usporedo s napretkom turističkih organizacija ističe se i potreba izgradnje hotela za smještaj gostiju. Izgradnja hotela sa svim pratećim sadržajima dosta je teško provedena, zbog nedostatka financijskih sredstava, ali ipak je krajem 30-tih godina u Jugoslaviji bio 678 hotela, 253 pansiona 211 svratišta ukupno 1.342 turistička objekta od njih 12 imalo je preko 100 soba⁴ Da bi se unaprijedilo hotelski turizam u Hrvatskoj privredi 1937 ističe se slijedeće: « Da se u budućnosti ne bi izgradile zgrade nepodesne za uredno i praktično poslovanje hotela, imali bi se prije izdavanja građevinskih dozvola nacrti novogradnja dostaviti hotelskim organizacijama odnosno komorama da ih po svojim stručnim suradnicima i po stečenim iskustvima ispitaju i ocjene kako bi se izbjegla pogrešna i nepraktična gradnja hotela. Uz stručno vodstvo hotela potrebno je i stručno pomoćno osoblje, koje vršeći svoje dužnosti stoji strancima korisno na službu poznajući strane jezike i uvijek spremno obavljati usluge kako bi steklo što veće zadovoljstvo i priznanje gostiju.»⁵ Takav pristup hotelijerskom turizmu pokazuje da je on odvojen od ranijeg kao i tadanjeg gostioničarskog smještaja gostiju i putnika te da je turizam i u tom segmentu postao privredna djelatnost u složenom obliku. Da bi se institucionaliziralo hotelsku djelatnost svi su hoteli podijeljeni u dvije kategorije kako bi se uspostavio standard hotelskog smještaja, a uspostavljena je i nadzorna služba u obliku hotelskog inspektorata koji je nadgledao propise važeće za hotele. Krajem 30-tih godina sagrađeno je više

---

⁴ Hrvatska privreda, 1937 čl. Hoteljerstvo i razvitak turizma

⁵ isto

velikih hotela sa visokim standardom. Rat je i ta nastojanja prekinuo.

ZDRAVSTVENI TURIZAM

Zdravstveni turizam se javio i razvijao u okviru turizma s naglaskom na liječenje raznih bolesti, posebno tuberkuloze. Ljekovita izvorišta i vrela bila su rasprostranjena u nekim hrvatskim krajevima još u srednjem vijeku, ali je poticaj za organizirano i masovno korištenje pokrenuto početkom XX stoljeća povezano s potrebama liječenja zaraznih bolesti i organizacijom socijalnog osiguranja bolesnika. Tako je u kopnenoj Hrvatskoj već prije svjetskog rata bilo nekoliko toplica i «mrzlica» s više tisuća gostiju godišnje kao na pr. Varaždinske toplice, Krapinske, Stubičke, Sutinske i Topusko i Lipik i one su nastavile djelovati i u međuratnom razdoblju. Uz te toplice bilo je i nekoliko lječilišta i oporavilišta posebno za plućne bolesnike: Brestovac, Klenovnik, Palić, Laško, na Rabu, Krku i u Crikvenici. Najveće je bilo Brestovac u šumi pokraj Zagreba i u njemu su liječeni radnici i ostali tuberkulozni bolesnici. Prvi početci toga lječilišta sežu krajem XIX stoljeća, a njegovu izgradnju i opremu pokrenuo je ravnatelj okružne blagajne- Ivan Ancel, i liječnik specijalista Milivoj Dežman. Uz sredstva Okružne blagajne, koja nisu bila dostatna, pokrenuta je opsežna agitacija za donacije i tako je uspješno početkom XX stoljeća izgrađeno moderno lječilište jedno od najvećih u srednjoj Evropi i balkanskom prostoru. U prikazu iz 1937 U Hrvatskoj privredi opisano je lječilište slijedećim :»Imali smo prilike da razgledamo sanatorij Brestovac, koji je danas jedan od naj znatnijih zavoda ove vrste u cijeloj Europi. Već sam položaj sanatorija vanredno je idealan. Lječilište leži na visini od 846 metara, usred ogromnih lijepih šuma u divnoj prirodi. Prema jugu je otvoren vidik na dolinu Save. Tko je samo jedanput gledao sa terase Brestovac na zelene brežuljke Zagrebačke gore na more kuća Zagreba, na srebrnu traku Save i na dolinu, koja se gubi u ljubičastim sjenama obzorja, nikada neće zaboraviti ovu sliku i razumjet će da ljepota prirode djeluje povoljno na svakog bolesnika. Zimi, kada je

u Zagrebu magla, kiša ili snijeg, Brestovac ima često plavo nebo i sunce, koje pozlaćuje inje na drveću. Ljeti je naprotiv na Brestovcu mnogo hladnije nego u ravnici». Brestovac je bio sagrađen u modernom stilu sa prostranim prostorijama, sobama i terasama te sanitarijama. U tom su okviru bili i ležališta i hidroterapija ostala lječilišta su bila građena poput hotela i služila dvostrukoj ulozi-za liječenje bolesnika i odmor ostalim posjetiocima te su bila i turistička odredišta.

Lječilišta s mineralnim vodama također su dograđivana i uređivana u međuratnom razdoblju. Takvo lječilište je bio hvaljen i Lipik u kojem su liječene razne bolesti krvnih žila i ostalih sličnih bolesti, izazvanih između ostalog i stresnim životom, posebno kod starijih ljudi. Bilo je još više mineralnih lječilišta te je u nastojanjima za razvoj turizma u 30-tim godinama posvećena posebna pažnja. Također je bio pokrenuto i reklamiranje Rogaške Slatine, Topuskog, a Stubičke toplice su bile svakodnevno izletišta Zagrepčana. Po broju posjetitelja posebno su istaknute Varaždinske toplice.

Turizam kao privredna djelatnost istaknuta je u Hrvatskoj privredi posebno u članku «Privredna, socijalno-politička i kulturna važnost gostioničarstva i hotelijerstva slijedećim riječima : » Promet stranaca ili turistički promet ne uključuje u sebi samo važno privredno pitanje, nego i mnoge kulturno-političke elemente, koji se u današnje vrijeme ne mogu dovoljno naglasiti. Promet stranaca služi u velikoj mjeri kulturnom približavanju i upoznavanju pripadnika istoga naroda, odnosno običaja, kulturnih tečevina i osobina drugih naroda, pa time pomaže međusobno razumijevanje i poštivanje. U današnje vrijeme teške kulturne i moralne krize, koja u sebi uključuje i duboku privrednu krizu, predstavlja taj efekt prometa stranaca važan plus i služi za uklanjanje predrasuda i uvažavanje tuđih kulturnih tečevina, a time stvara podlogu za lakše sporazumijevanje u međunarodnim kulturnim i privrednim odnosima. U tome leži zašto sve suvremene kulturne države naglašuju potrebu posebne planski organizirane turističke politike bez obzira da li se praktički pojavljuje u oficijelnoj, receptivnoj ili aktivnoj formi.»

Bilo je to napisano u neposrednim predratnim godinama koje su ipak završile ratom i razaranjima svih evropskih naroda